

УДК 327 (477)

Зовнішньополітичні виклики сучасної України

Кудряченко Андрій Іванович,
доктор історичних наук, професор

Стійкий динамічний розвиток будь-якої держави залежить не лише від її природних багатств, корисних копалин. Можна мати великі природно-енергетичні запаси, але залишатися бідним і – навпаки. Загальновідомі приклади, коли обділена природними ресурсами країна досягає значного зростання добробуту своїх громадян. Джерело успіху – у раціональному співвідношенні людських зусиль з організаційними та ресурсними складовими.

У теперішніх межах України переплелися кордони трьох геополітичних та соціокультурних просторів: європейського, євразійського та середземноморського (чорноморського).

Стабільний розвиток та зростання народного добробуту рубіжних держав значною мірою залежать від їх відкритості для світу, жвавої участі у міжнародному поділі праці й сприятливого для торгівлі та підприємництва правового поля. Приклади розвитку таких

- В статті автор розмірковує над пройденим шляхом України за роки незалежності. Зокрема, автор намагається віднайти та проаналізувати відповіді на складні та актуальні для подальшого розвитку України питання, а саме: чи вірно розпорядилася незалежна держава наявними складовими свого геополітичного становища, чи адекватною була і є відповідь на сучасні виклики, що вдалося досягти і якою ціною для утвердження української нації на політичному ландшафті континенту?

Ключові слова: геополітичне становище, геополітична рубіжність, геостратегія, світовий розклад сил.

- В статье автор размышляет над путем, пройденным Украиной за годы независимости. В этой связи автор стремится найти и проанализировать ответы на сложные и актуальные для дальнейшего развития Украины вопросы, а именно: верно ли распорядилось независимое государство составляющими своего геополитического состояния, адекватным ли был и есть ответ на современные вызовы, что удалось достичь и какой ценой для утверждения украинской нации на политическом ландшафте континента?

Ключевые слова: геополитическое состояние, геополитическая рубежность, геостратегия, мировое соотношение сил.

- The author of the article reflects about the way passed by Ukraine for years of independence. The author analyses complex and actual problems of development of Ukraine questions. If the independent state used effectively its geopolitic statement? If Ukraine reacts properly to modern challenges? What are achievements and losses in process of development of Ukrainian nation? What is the place of Ukraine on a political landscape of Eurasia?

Key words: geopolitic condition, geopolitic border, geostrategy, world parity of forces.

країн свідчать про доцільність розміщення на їх теренах численних міжнародних організацій, економічних та фінансових інституцій чи створення пільгового режиму для бізнесу на відповідних територіях. Власне, досвід розвитку міста Одеси у період відповідного законодавчого сприяння вільному підприємництву і розвою міжнародної торгівлі у 1819–1859 рр. за так званих умов порто-франко даному висновку

є переконливим тому підтвердженням. Адже відкритість міста для міжнародних економічних відносин мала величезне значення не лише для економічного, але й соціального вимірів. Великомасштабні капіталовкладення, інвестиції були вагомими чинниками стрімкого розвитку та здійснення державної економічної політики тогочасної Росії в цьому регіоні. Саме в період порто-франко існували дозволи торгувати за зменшеними гільдійськими повинностями, коли митні збори в Одесі були майже в шість разів нижчі, аніж в інших містах Росії. Закладений дух підприємництва, толерантного співжиття різних етнічних груп тогочасної Одеси не змогли нівелювати наступне скасування режиму порто-франко, жорсткі вимоги та нововведення пізнішої царської доби, воєнних перепетій чи навіть одномірність підходів радянського періоду.

Соціокультурна рубіжність України – стратегічний ресурс становлення і зміцнення державності та консолідації нації, соціально-економічного розвитку всіх її народів, прискорення обігу капіталів та зростання іноземних інвестицій. Ігнорування такого становища, звуження комунікативних потоків можуть спричинити посилення відцентрових сил, політизації їхньої діяльності.

Пріоритети державної стратегії розвитку країни мають виходити саме з геополітичної концепції нашого рубіжного становища. З урахуванням соціокультурних та гео економічних кордонів слід виділяти три рівні викликів та формування геополітичного бачення відповідей України.

По-перше, геополітичний простір нашої держави в сучасному світі знаходиться на межі цивілізацій.

По-друге, бачення всього спектру особливостей, відмінностей та спільного між західними, східними та південними областями держави, максимально повне врахування всіх цих чинників є неодмінною умовою подальшого успішного розвитку. Кількасотрічні зв'язки західних областей з культурою та традиціями Європи, біполярне становище жителів східних областей, які відчувають себе українцями по крові і одночасно шанують російську культуру, а також найбільш інтернаціональні риси населення південних областей – все це є складовими життя культурно-маргінальних громад.

По-третє, геополітична рубіжність нашої держави зумовлює різноспрямованість її зовнішньої політики, спонукає до полігамного підходу у міжнародному житті. Але це властиве більшою чи меншою мірою всім сучасним країнам.

Такий спектр чинників імперативно вимагає чіткого визначення відповідних пріоритетів. Проте розрахунок переваг і недоліків кожного рішення може ускладнюватися ситуативними умовами. Відповідно до просторово-економічних складових нашої держави головним постає орієнтаційний пріоритет як визначальна домінанта подальшого поступу. В їх числі визначаються три можливі варіанти. Перший складає самостійництво. Згідно з цим підходом, Україні доцільно зазнавати якомога меншого впливу як із Заходу, так і зі Сходу. У системі геополітичного та воєнно-політичного виміру така поведінка мала б ґрунтуватися на постійному нейтралітеті та позаблоковості.

Іншим варіантом орієнтаційних устремлінь можуть бути суто прозахідні уподобання. Прихильники цієї точки зору спираються на ті часи, коли українські землі були органічною складовою європейського простору (тобто Заходу). Обравши шлях західної орієнтації, Україна має намір погодити свої перспективи відповідно до історичної традиції й об'єктивної логіки розвитку глобалізаційних процесів, що відбуваються в Європі та й світі в цілому.

І, нарешті, третій орієнтаційний напрям обстоюють прихильники більш тісного блокування з Росією, тобто зі Сходом. Найголовніші аргументи цього підходу – століття сусідського і спільного життя України й Росії; явні спорідненості в соціально-економічному розвитку тощо. Логічний наслідок цієї тактики – ймовірна конфедеративна єдність з Росією у політичному та господарсько-культурному сенсі.

Таким чином, з'ясування головної геополітичної перспективи для України не можна назвати справою простою.

Логічним кроком для сучасної геополітичної стратегії України вбачається прискорене подолання попередніх підходів щодо позаблоковості держави на користь західноєвропейського напрямку інтеграції. Про це автору доводилося писати раніше й не один раз. Такий підхід обстоюють й інші науковці та експерти.

На нинішньому життєвому просторі Української держави сходиться надто багато інтересів і зовнішньополітичних впливів. Важливою є Україна як для Європи, так і для Азії й, передусім, Росії. Позаблоковість позбавляє на сучасному етапі нашу державу вибору надійних союзників і може призвести до її воєнно-політичної ізоляції.

Вже заявлена проєвропейскість України має бути доведена утвердженням демократичних засад, європейських цінностей, консолідацією політичної еліти й суспільства та його стійким економічним розвитком. І це мають досить твердо засвоїти всі провідні політичні сили країни. Без цього нам не допоможуть жодні програми чи палка компліментарність політичних сторін.

Якщо Україна дотримуватиметься виключно східної орієнтації, вона свідомо обере відставання від передових у соціально-економічному плані держав.

Шістнадцятирічний шлях існування нашої держави як самостійного суб'єкта міжнародних відносин свідчить про наступне. Так, Україна дійсно не спокусилася короною ядерної держави і по-своєму це виправдовує. Але її прагнення сформувати «позаблокову і справедливу» зовнішню політику не витримали зіткнень з реаліями міжнародних відносин, які полягали у жорсткому відстоюванні кожною країною своїх інтересів. Провідні держави світу намагалися досягти виграшу у регіональних та глобальних конкурентів, противників усіма доступними їм засобами. У тому числі й шляхом нехтування інтересами економічно слабких країн. Саме тому Україні тепер життєво важливо відкинути попередні ілюзії й стати врівень з іншими «гравцями» міжнародного співтовариства. Геополітичне становище України не дозволяє їй залишатися на тривалий час у невизначеності стратегічних уподобань.

Нині варто взяти до уваги також, що геополітичний простір на європейському континенті та й у світі в цілому докорінно змінив свою конфігурацію. Іншими стали не лише його ландшафт, а й складові стратегічного впливу на політичні та економічні інтереси провідних держав-акторів.

Сьогодні не варто покладатися в усьому лише на Сполучені Штати чи Росію. Слід брати до уваги зростаючу роль Європейського Союзу та інших держав і регіонів. Євросоюз – привабливий

соціально-економічний простір для сусідніх країн. ЄС динамічно ввібрав постсоціалістичні країни та країни Балтії до об'єднаної Європи. З прийняттям керівництвом Євросоюзу рішення щодо вироблення єдиної зовнішньої політики та політики в галузі безпеки вимальовується його нинішня і особливо майбутня нова якість. Це добре розуміють як прихильники, так і противники.

Дійсно, сучасна об'єднана Європа – простір, де панує мир, демократія і влада закону. Це також простір процвітання з конкурентоспроможною економікою, міцною валютою, низьким рівнем інфляції й одним з найвищих рівнів життя у світі. Європейці мають дуже високий рівень соціального захисту, недорогого і високоякісного освіти, суворі стандарти охорони навколишнього середовища і чудову інфраструктуру. Більше того, Європа відрізняється красою природи та культурним різноманіттям.

З чисельністю нині населення у 500 млн осіб і найбільшим у світі єдиним ринком Європа є економічним гігантом. Але вона, за образним висловом колишнього міністра закордонних справ ФРН Й. Фішера, ще «політичний карлик». Цей політик вважає: нинішнє XXI століття – це століття великих держав, і піднесення Китаю, Індії, США, Японії та навіть Росії може призвести незабаром до того, що найбільші нині європейські держави втратять своє значення. Адже вже нині найбільшим членам ЄС ледве вдається стримувати втрату континентом політичної ваги, не кажучи вже про те, щоб змінити цю тенденцію, яка тільки посилиться за відсутності сильного ЄС.

У США формується стратегічне бачення, за яким XXI століття визначатиметься відносинами між Китаєм, Індією та США. Вашингтон в особі Росії вбачає як можливого партнера, так і нового суперника, але, вважається, що РФ сама не представлятиме проблему в стратегічному відношенні. Основним моментом для Америки є те, що через відсутність згуртованості серед країн-членів ЄС Європа не буде готова допомагати у розв'язанні світових проблем у осяжному майбутньому.

Саме в такому контексті важливими й більш зрозумілими постають прагнення європейців до широкомасштабного розвитку та поглиблення інтеграційних процесів. Лише згуртований Європейський Союз постає все більшою мірою визначальним чинником для

нинішнього та майбутнього Європи, її місця не лише у світогосподарських відносинах, але й у геополітичному розкладі сил і світових гравців майбутнього. Відомо, що нинішній склад Євросоюзу – 27 країн континенту – постав у результаті поглиблення інтеграції і п'ятиразового розширення співтовариства, яке функціонує вже понад 50 років. У березні 2000 р. лідери країн-членів ЄС-15 прийняли «Ліссабонську стратегію», в якій визначили головною метою перетворення Союзу до 2010 р. у найбільш конкурентоспроможну економіку світу й досягнення максимально повної зайнятості. Успішна реалізація попередніх стратегій щодо формування «єдиного ринку» свідчить, що у 2005 р. лише на ЄС-15 припадало до 50 % прямих іноземних інвестицій у світі, що тут ВВП на душу населення виріс за останні п'ять років на 20 % і цей показник лише на 1 % був нижчим, ніж у США. З 20 найбільших нефінансових компаній світу вже у 2003 р. 13 були європейськими.

Саме тому Україна повинна не лише спостерігати за дискусіями з приводу майбутнього ЄС та європейських збройних сил, але й поводитися, як зацікавлена сторона. Адже підхід, який сповідують у ЄС, (Європа мусить вирішувати свої проблеми сама) для Києва досить прийнятний. Підтримуючи таку філософію, наша держава зможе скористатися шансом і підключитися до загальноєвропейських інтеграційних процесів через створення єдиної системи безпеки та миротворчої діяльності. Така політика не може не зацікавити Брюссель, а Україна зможе з користю для себе та континенту використати своє геополітичне становище. Окрім цього, формування та розвиток цивілізованих, прагматичних і добросусідських відносин між Україною й Росією, як двох найбільших держав пострадянського простору, – це теж складова, що перебуває у площині стратегій не лише наших двох країн, наших сусідів, але й інших силових полюсів – США та Євросоюзу.

Державна політика України має бути більш чітко виявлена щодо нових напрямів діяльності ЄС, стратегія входження до євроатлантичного простору має відбуватися послідовно та з належним урахуванням особливостей і позицій Євросоюзу, формування ним єдиної зовнішньої політики та політики безпеки. Як зазначається у Стратегії національної безпеки, затвердженій Президентом України у лютому 2007 року, це

передбачає врахування кількох принципових підходів, а саме:

- приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки, що передбачає взаємовигідну співпрацю з Організацією Північноатлантичного договору та поступове формування умов для вступу України до НАТО, участь у безпекових програмах Європейського Союзу та ОБСЄ;
- розвиток українсько-російського партнерства на основі прагматизму та відкритості, взаємовигідної кооперації та співпраці як ключових умов забезпечення національної та регіональної безпеки;
- забезпечення взаємовигідних, добросусідських відносин з країнами регіону, утвердження на цій основі регіонального лідерства України;
- розширення активної взаємодії зі США і Канадою, країнами-членами Європейського Союзу, іншими країнами Європи та країнами – регіональними лідерами.

Якщо взяти до уваги нові якості цих інституцій провідних держав світу, то цілком можливо досягти успішного геополітичного утвердження нашої держави, а також вирішення питань поточного порядку. Геополітичне утвердження – це забезпечення гідного місця України у глобальному поділі праці; безпечне та збалансоване входження української економіки до світової економічної системи, зокрема у Світовій організації торгівлі; розробка та укладання нової базової угоди; формування зони вільної торгівлі з Європейським Союзом і створення у подальшому основи для повноправного членства України в ЄС.

До невирішених питань поточного порядку слід віднести: прискорене завершення правового оформлення (делімітації та демаркації) державного кордону України, зокрема, вирішення з Росією на основі норм міжнародного права питання щодо розмежування в Азовському і Чорному морях та Керченській протоці, врегулювання з Румунією спірних питань щодо делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон у Чорному морі тощо.

З геополітичної точки зору вихідним має стати усвідомлення, що майбутнє країни залишається за тим способом життя, який доводить кращу суспільну організацію, забезпечує стійкий розвиток економіки й науки, а також

дотримання прав людини і сприяє її самоутвердженню. Здійснюючи геостратегію для Києва, державного й політичного керівництва слід визначитися й мати єдність стосовно світового та європейського рівнів в умовах багатополісного світу. Також не треба забувати, що Євросоюз – це спільнота з кількома регіональними соціально-економічними центрами: ФРН, Великобританія, Франція та інші.

Сьогодні дуже важливо відновити той рівень політичних відносин України з Німеччиною, який спостерігався між країнами ще кілька років тому назад. Доповненням політичних консультацій на найвищому рівні може бути реалізація Меморандуму про співпрацю у сфері енергетики, підписаного Києвом й Євросоюзом наприкінці 2005 року. Стратегічна важливість України для європейської енергобезпеки очевидна і це визнають провідні держави – споживачі енергоресурсів РФ, що транзитом перекачуються через вітчизняну територію. Зауважимо також, що головування ФРН у ЄС у першій половині 2007 року за необхідного дипломатичного забезпечення могло б надати солідний імпульс до розробки нового документу про співпрацю Києва з ЄС. Адже дія нинішньої Угоди про партнерство і співробітництво закінчується у 2008 році. Підтримка ФРН, належний дипломатичний супровід, використання прихильної позиції впливових у Європарламенті політичних партій могли б наблизити Україну до бажаних положень про асоціацію нової угоди, розробка якої вже має завершуватися.

Виходячи з власних національних інтересів, а також враховуючи потреби Європи, слід разом з тим пам'ятати про сусідство могутньої за ресурсами, хоча політично й дещо ослабленою Росією. У площину практичних завдань потрапляє необхідність набуття Україною якостей досить вигідного і надійного в економічному відношенні партнера для країн Європейського Союзу. Також цього виміру слід набути й на світовому рівні. Такого становища Україна зможе досягти завдяки реалізації кількох взаємоузгоджених завдань. До таких завдань слід віднести:

- розроблення і здійснення самостійної зовнішньополітичної стратегії, що базувалася б на чітко окреслених національних інтересах, а також узгоджувалася б з контекстом сучасного геополітичного та гео економічного розкладу сил у світі;

- значне посилення реформ та утвердження демократичних засад розвитку й тим самим «доведення європейськості» нашого розвитку, незворотності перетворень;
- більш повне, раціональне й потужне використання всього вітчизняного потенціалу та досягнення належних позицій у світогосподарському розподілі виробничих сил у зв'язку з входженням до Світової організації торгівлі;
- визначення кола принципово важливих для України партнерів, співпраця з якими відігравала б роль каталізатора економічного розвитку, нарощування прямих іноземних інвестицій у стратегічно важливі галузі, сектори економіки;
- свідоме запобігання входженню до об'єднань, коаліцій країн непринципового характеру, а обрання й здійснення дієвої участі в європейському будівництві.

Здійснити ці заходи сьогодні Україні значно легше, оскільки доводиться виходити із багатополісного світу та враховувати хибні бачення та підходи попередніх років. Формування України як все більш потужного й цікавого для близьких сусідів й віддалених держав реального й надійного суб'єкта міжнародних відносин відповідає національним інтересам країни. Слід повніше використовувати ті переваги, які надає нам географічне розташування, наявна мережа продуктопроводів, комунікаційні ресурси. Варто вчитися будувати відносини на економічних вигодах, на обопільній користі. Константою має стати формування належного довгострокового, виваженого алгоритму відносин з Росією та іншими безпосередніми сусідами. У двосторонніх відносинах потрібно раз і назавжди відмовитися від підозр та ворожості. З урахуванням всіх чинників доцільно концентрувати увагу на поглибленні секторальної, селективної співпраці як з Європейським Союзом, так і з Росією. Україні слід наполегливо вчитися задіювати всі наявні резерви і ресурси свого геополітичного становища, розширювати поле тактичного маневру та послідовного дотримання стратегічного курсу.

Таким чином слід виходити з того, що географічне становище все ще залишається важливою складовою, відправним пунктом для визначення зовнішньополітичних пріоритетів

держави, а розміри території та чисельність населення зберігають за собою значення як чинники сили. Однак, все більшого значення набувають дещо інші, якісні характеристики. До них можна віднести: промислово-технологічний та інтелектуальний потенціал країни, фінансову і ресурсну спроможність, економічну та воєнну силу тощо.

За таких умов Україні краще керуватися не лише емоціями та ідеологемами, а жорстким прагматизмом, виходячи з урахування бодай і неприємних реалій – з того, хто і що визначає в сучасній та й майбутній геополітичній, гео економічній системі координат, здійснює відповідний вплив. Усе це має сенс задля того, аби Україні залишитися хоча б помітним суб'єктом цього перебігу подій, а не поповнити ряди аутсайдерів, ставши пасивним третьосортним об'єктом впливу.

Саме сповідування власних національних інтересів, гарантування національної безпеки – це і є той серйозний виклик геополітики, позитивна відповідь на який має принести успіх геополітичному сходженню України. Це завдання особливо актуальним постає з огляду на можливість формування іншого формату правлячих сил в Україні після дострокових парламентських виборів. Врахування помилок попередніх років, винесення позитивних уроків – може і повинно стати запорукою реального

успіху України на сучасному етапі та в осяжній перспективі.

Список використаних джерел

1. *Декларація* про державний суверенітет України. – К. – 1990.
2. *Основні напрями зовнішньої політики України*, схвалені Верховною Радою України 2 липня 1993 року. Конституція (Основний Закон) України. – К. 2006.
3. *Закон України «Про основи національної безпеки України»* від 19 червня 2003 року.
4. *Стратегія національної безпеки України*, затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007.
5. *Бжезинский З.* Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. – М. 2005.
6. *Геец В.* Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем // Общество и экономика. – 2006. – № 3.
7. *Грубов В.* Європейська колективна безпека в умовах глобалізації: ліберальна парадигма. – К. – 2007.
8. *Кудряченко А. І., Рудич Ф. М., Храмов В. О.* Геополітика. – К., – 2004.
9. *Кудряченко А. І.* Геополітичне сходження України // Президент. – 2002. – № 9.